

A V E N Õ M M E • K A D R I J O O S T

NEID LINDE ME TUNNEME

Õ P P E M A T E R J A L L I N D U D E S T

E L F

A V E N Õ M M E • K A D R I J O O S T

NEID LINDE ME TUNNEME

Õ P P E M A T E R J A L L I N D U D E S T

E L F

EESTIMAA LOODUSE FOND – TARTU 2006

Õppematerjali koostajad:

Ave Nõmme ja Kadri Joost (Elva Lasteaed Murumuna)

Toimetaja: *Kalle Hein*

Kujundaja: *Eesti Loodusfoto*

Trükk: *Triip AS*

Koostööpartnerid:

Eesti Ornitoloogiaühing

Tartu Keskkonnahariduse Keskus

Global Fund for Nature

Projekti rahastavad keskkonnakaitsefond

Stiftung Naturschutzfonds Glücksspirale

loterii kasumi vahenditest,

Saksa fond 5000xZukunft ja

Keskkonnainvesteeringute Keskus

Mit Unterstützung der
Stiftung Naturschutzfonds
gefördert aus
finanzgebundenen Erträgen
der Glücksspirale

Trükitud FSC sertifikaadiga paberile looduslike õlide
ja vaikude baasil valmistatud värvidega ©Triip

Väljaandja:

Eestimaa Looduse Fond (ELF)

Pk. 245

50002 Tartu

Tel. 742 8442, faks 742 8166

E-post: elf@elfond.ee

www.elfond.ee

Elektroniliselt on õppematerjal kättesaadav

Eestimaa Looduse Fondi kodulehel www.elfond.ee

Õppematerjali võib paljundada sihipäraseks kasutamiseks.

© Eestimaa Looduse Fond, 2006

ISBN-13: 978-9949-13-918-7

ISBN-10: 9949-13-918-X

Sisukord

Eessõna	4
Kes on linnud? _____	5
6	Leevike
7	Tihased
8	Varblased
10	Varesed
12	Kuldnokk
13	Harakas
14	Linavästri
15	Rähn
17	Lööke
19	Toonekurg
21	Pääsukesed
25	Kägu
Mänge lindudest _____	28
Kirjandust lindude kohta	32

Saateks

Elva Lasteaed Murumunal on projekti raames koostöös Eestimaa Looduse Fondi ja Tartu Keskkonnahariduskeskusega, Eesti Ornitoloogia Ühingu nõul ning Keskkonnainvesteeringute Keskuse, Stiftung Naturschutzfonds Glückspirale ja Saksa fondi 5000xZukunft rahastamisel ilmunud õppematerjal, mis on koostatud eesmärgiga arendada, mitmekesistada ja parandada keskkonnahariduslikku õppetööd lasteaedades ja koolide algklassides.

Õppematerjal tutvustab Eestis enam levinud linde (16 liiki). Õppevahend sisaldab liikide bioloogilist kirjeldust, mänge, jutukesti, luuletusi, mõistatusi ja eestlaste rahvapärimumust, et luua paremaid võimalusi lindude tundmaõppimiseks ja õueõppe korraldamiseks nii lasteaedades kui koolide algklassides.

Õppevahend koosneb kahest osast:

- metoodiline materjal, mis on mõeldud täiskasvanule,
- õppematerjal – liike iseloomustavad pildid koos liigikirjeldustega.

Materjali koostajad on püüdnud kokku koguda eesti rahvapärimumustes, -lauludes ja -juttudes esinevaid seletusi lindude elu- ja päevarütmi kohta. Metoodilise materjali ülesanne on abistada õpetajat tema igapäevatoös koduloo õpetamisel. Raamat on mõeldud eelkõige täiskasvanutele, et aidata neil leida olulisemat teaduslikku ja rahvapärimumuslikku infot Eesti lindudest.

Vanasõnade, mõistatuste, rahvapärimumuste kaudu on võimalik lastes huvi äratada looduse ja ümbritseva elu vastu, arendada nende vaatlus- ja mõtlemisoskust, kujundada hoiakuid ja suhtumist loodusesse. Ühtlasi rikastab loodusloolise teksti kuulamine laste sõnavara ja kõnekeelt. Raamatusse on kogutud ka väike valik lindudega seotud mänge, mis muudavad õppimise lapsele põnevamaks ja kinnistavad omandatud teadmisi.

Pildimaterjal koos liigikirjeldustega on tänuväärne õppevahend just lapse jaoks, kuna mitmete lindude kohtamine linnaümbruses on harv ja õnnelik juhus.

Materjali koostajad on kasutanud tänapäevaseid võimalusi info leidmiseks interneti teel, samuti varasemaid lindude kohta ilmunud väljaandeid. Ülevaade kasutatud kirjandusest asub kõite lõpus. Lindude kohta on ilmunud palju huvitavat kirjandust, eriti sooviksime esile tõsta selliseid teoseid nagu Rein Saluri „Linnud” (1981), Mart Mägeri „Linnud rahva keeles ja meeles” (1969) ning Mare Urbase „Lindudest suulises rahvapärimumuses” (1992).

Loodame, et koostatud abimaterjalid leiavad tänuväärset kasutust.

KES ON LINNUD?

Linnud on selgroogsed loomad. Maailmas on teada ligikaudu 9700 linnuliiki. Lindudel on voolujooneline keha, mida katavad suled. Paljud linnud on väga värvikireva sulestikuga, teised aga oma tagasihoidliku välimuse tõttu looduses vaevu märgatavad. Esijäsemad on lindudel muundunud tiibadeks. Enamik linde on lennuvõimelised. Lendamiseks kasutavad nad sulgedega varustatud tiibu, mida liigutavad massiivsed rinnalihased. Lendu aitab juhtida saba. Maapinnal liikumiseks kasutavad linnud tagajäsemeid – jalgu, mis on enamasti neljavarbalised. Eri liiki linnud lendavad erineval kõrgusel.

Veelindudele on ujumisel abiks varvaste vahel asuvad ujulestad. Paljud linnud suudavad kulgeda nii vees, õhus kui ka maismaal. Lõualuudest on moodustunud nokk. Noka kuhu sõltub linnu toitumisviisist. Nii on näiteks röövlindudel suur ja tugev nokk, putuktoidulistel lindudel väike nokk, rähnli puude trummeldamiseks sobiv tugev nokk jne. Suurimad teadaolevad linnud on tänapäeval jaanalinnud (kehamassiga kuni 150 kg), kõige pisemad aga koolibrid (alates 1,6 grammist). Eesti lindudest on suurim kühmnokk-luik (kuni 13 kg) ja väikseim põialpoiss (alates 3,5 grammist).

Linnud elavad kõrbetes, mägedes, metsades, tundras, veekogude ääres, asulates jm. Paljud linnud elavad aastaringselt ühes ja samas paigas, teised aga rändavad ebasoodsate ilmastikutingimuste saabudes mujale. Rändel olles võivad linnud läbida kümneid tuhandeid kilomeetreid.

Linnud hingavad kopsude abil ja lisaks on neil veel erilised moodustised – õhukotid. Linnud on püsisoojased, s.t. nende kehatemperatuur ei sõltu väliskeskonna temperatuurist. Lindude kehatemperatuur on keskmiselt 41...42 °C. Linnud söövad nii taimset kui ka loomset toitu, mida nad hangivad õhust, veest või maismaalt. Lindudel puuduvad hambad – toit peenestatakse alles maos. Linnud vajavad palju energiat. Eriti rohkesti vajavad nad toitu talvel, kui energiat on vaja kehatemperatuuri hoidmiseks, samuti rände ajal. Mõned väikesed linnud peavad ööpäeva jooksul sööma ära rohkem toitu, kui nad ise kaaluvad. Lindude juhtivaks meeleks on nägemine. Samuti kuulevad nad väga hästi. Väga nõrgalt on lindudel arenenud haistmiselundid – enamik linde ei erista lõhnu.

Linnud on väga olulised Eesti maastike ja keskkonna mitmekesistajad. Nad on olulised ka bioindikaatoritena, kelle järgi saab hinnata meid ümbritseva keskkonna seisundit.

Putuktoidulised linnud toovad taimekahjureid hävitades põllu- ja metsamajandusele otseselt kasu. Mitmeid linde on meil aegade jooksul peetud jahilindudeks. Ka tänapäeval peetakse jahti hanelistele (rabahani, hallhani, sinikael-part), kurvitsalistele (tikutaja, metskurvits) ja kanalistele (nurmkana, laanepüü). Jahilindude küttimine on lubatud sügisel. Jääkoskla mune on rannarahvas kasutanud kanamunade asemel.

Inimasulate tekkimine ja kasvamine on mõjutanud paljusid linde kolima üha enam inimeste lähedusse. Seda on soodustanud ka pesitsusvõimaluste loomine (kuldnokk, valgetoonekurg) ja täiendav toitmine (rasvatihane, sinikael-part). Taimekaitsevahendite ning teiste kemikaalide kasutamine põllumajanduses ja ka üldine looduse reostamine on Eesti linnustikule negatiivset mõju avaldanud.

Eestis on 116 linnuliiki looduskaitse all. Nende kohta leiate täpsemat informatsiooni viite alt "Looduskaitsealused linnud Eestis".

LEEVIKE

LEEVIKE on meile oma punase vesti, musta mütsi ja halli kuuuga armsaks saanud. Leevikest näeme peamiselt sügisel ja talvel. Siis viibivad nad sageli inimasulate läheduses aedades ja parkides. Suvel tegutsevad nad varjatult kuusemetsas. Söögimajas toituvad leevikesed on kohalikku päritolu. Leevikese toiduks on puu- ja rohuseemned. Kuuse- ja männiseemneid ei jõua ta käbide seest välja koorida, seepärast korjab ta need üles maast. Pesa ehitab ta metsasalkude sisse, kus käib vähe inimesi. Pesapuuks valib leevike põhiliselt noore tiheda kuuse. Pesa koosneb samblast ja juureniitidest ning on okste vahele hästi ära peidetud. Mõlemast soost lindudel on pealagi must; isaslinnul on põsed, rind ja päraniipuala punased, emaslinnul pruunid. Leevikeste lauluaeg algab jaanuaris – siis on päevad veel lühikesed ja pimedavõitu. Leevike on üsna usaldav lind. Noored leevikesed õpivad mitmesuguseid laule järele vilistama.

Henn ja leevike *J. Oro*

Henn, pisike poisike, sammus jõeale,
veest ilusaid kive läks otsima õele.
Laululind leevike lepikus hõikas,
sügis kaskedelt kollaseid lehti lõikas.
„Ütle, leevike-lind, miks laulad veel?
Näe, käes on sügis, kas kurb pole meel,
teades, et lehed pea langevad puult?
Kas sa ei karda ka külma tuult?”
„Ah, mis sest tuulest, kui kõik on nii ilus!
Näe, kuidas sügis puid kullaga silus...
Jah, peagi lehed kõik tuul rebib maha,
siis ma vist küll enam laulda ei taha.”

Leevikesed *Leelo Tungal*

Leevikesed, leevikesed, härmas sirelile tulid!
Pehmest siidist peenikesed, pluusid nendel seljas olid.
Leevikesed nagu õunad härmas okste vahel olid...
leevikesed enne lõunat lapse põsil tuppa tulid!

Külmalind *Juta Kaidla*

Olen leevike, lumiste aedade lind.
Mul hallikad tiivad ja punane rind.
Kartsin kanget põhjapakast - tulin talveks teie juurde.
Siin ma lendan ringiratast - näitan oma punast kuube.
Põõsa alt saan tuulevarju, nokin külmavõetud marju.
Mind mu pesapaik Põhjalas ootama jäi,
kuni lõunamaa sõpru siin vaatamas käin.

Leevikesest lastekirjanduse kogumikes:

1. Leevike, Inge Trikkel, lk. 264. Ema, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
2. Kiisuke, leevike ja Eevike, J. Oro, lk. 177. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
3. Külmalind, Juta Kaidla, lk. 98. Taadu, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001

RASVATIHANE. Tihase ilmumine koduõue ennustas külmade algust üle kogu Eesti. Seatap-pudel oli tihane laudaräästas ja vaatas rasvasaamist pealt. Kui lambanahk juhtus õue tahe-nema jääma, koorisid tihased sellelt rasvakorda. Mart Mägeri väitel on rasvatihane paljude paikades külmakuulutaja – *talitihane* ning *külmalind*. Mõnikord on tihaste ilmumist elamute juurde peetud ka *tuisu endeks*. Kagu-Eestis peeti tihase häälitsemist teekäija suhtes vasakul heaks märgiks, paremal aga halvaks märgiks.

Kagu-Eestis on ka kujutelm kahjulinnust seotud tihasega, kelle teatud häälitsemine – piibi-tamine – elamu läheduses on halb enne, kuulutades enamasti ette inimese või looma surma.

Tihased on viuldaajad, soojadel märtsipäevadel aina saetakse. Metalselt ja puhtalt kuul-dub nende „tri–tri–rii“, „sid–si–bee“ ehk „sitsikleit“, nagu rahvas seda kuulis. Rasvatihase kut-sehüüd „pink, pink“ tuleb täpselt nagu vindi nokast. Kevadisel ajal petab ta mõnegi kuulaja ära. „Pingitamise“ pärast pandi talle nimeks *suur sepp*.

Rein Saluri

Veebruaris pakane alles paugub ja päikest on napilt, aga rasvatihane laulab juba rõõm-salt. Ju hakkab talv siis lõppema. Tihased ei hooli külmast ega lumest. Lendavad talvelgi vilkalt salkadena ringi. Kollase kõhualusega rasvatihaste seltsis võib siis näha musttihaseid ja põhjatihaseid, tutt-tihaseid ja sootihaseid, sinitihaseid ja sabetihaseid. Kõik nad turni-vad osavasti okstel, ripuvad kas või pea alaspidi. Iga põõsas ja puu uuritakse läbi — äkki on kusagil mõni putukas peidus? Toidu otsimise ja söömise peale kulub neil kogu lühike talvapäev.

Iga laps saab neid aidata, sest tihased käivad julgelt söögilaudadel. Neid söögilaudu või söögimaju võib igaüks aianurka või rõdule üles panna. Riputa kas või pekitükk niidi otsas õhuaknast välja. Küll näed, et varsti on rasvatihane jaol. Kõik tihased peale sabetihase tee-vad pesa puuõõnsustesse, nii et neile võib pesakaste ka teha. See kast võib olla väiksem kui kuldnokale ehitatud maja.

■ **Mõistatusi tihased:**

Väike sõbrake, kollane kõhuke.

Tii – tii *Juta Kaidla*

Tii-u-tii, ma tihane, pisikene talvelind, tulen tervitama sind.

Tii-u-tii, ma tihane, koputan su aknale: varsti tuleb pakane!

Tii-u-tii, sul toas on soe: ära kauaks mine õue,

muidu külm lööb küüned põue, kuri kõha kurku poeb.

Tii-u-tii, ma tihane, selle tähtsa teate eest palun rasvaraasukest.

Tii-u-tii, sa ole hea, pekitükk seo nõõri otsa, pane aeda uibu oksa!

Kiigun, alaspidi pea, kassid kätte mind ei saa, olen meister – akrobaat.

Tii-u-tii, ma tihane, sulle suureks sõbraks saan, kui on tali vihane.

Tihasest lastekirjanduse kogumikes:

1. Tihane, Liina Raudsik, lk. 115. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969
2. Jõulutihane, Eno Raud, lk. 221. Ema, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
3. Tihased, Aivar Pohlak, lk. 47. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
4. Tihasetibude pitsvestid, E. Tee, lk. 180. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
5. Sipsik vaatab tihaseid, Eno Raud, lk. 116. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969

VARBLASED

KODUVARBLANE elab ainult inimese lähedal. Ta ehitab kaltsudest ja prahist, kõrtest ja sulgedest pesa katuseräästa alla või müüriprakku, poeb puuriida vahele või pööningule. Varblane saab inimese juures hõlpsamini kõhu täis. Inimene külvab terad põllule, kust varblane nokib, nii palju kui jaksab. Kui kevadel peenramaad tehakse, on varblane jälle jaol. Varblasele võib päris lähedale minna, aga ettevaatlikuks jääb ta ikkagi. Mõnda teist lindu võib õpetada isegi peopesalt toitu võtma, varblane seda teha ei julge. Ta on lõbus ja lärmakas lind, kellele ei meeldi üksinda olla. Alati on varblased parves koos. Talvel külmadel öödel poevad nad üksteise külje alla. Vanarahvas kodu- ja põldvarblasel tavaliselt vahet ei teinud, mõlema kohta öeldi ühtmoodi: värblane, värvuke, varvelus, säuts, sirts, vink, hallivatimees, vargapoiss, vadulane jne. Erandiks on vaid liigitus maja- ja nurmevarblaseks (vastavalt siis kodu- ja põldvarblaseks). Varblaste askeldamine inimese vahetus läheduses andis neile mitu nimetust: uulitsapoiss, pasatski, karjapoiss, aga ka aidamees ja vargapoiss. Suurem osa neist nimetustest on põhjusest pigem halvustavad või vähemalt mõneti üleolevad. Vanarahva arvates saab paljude lindude käitumise järgi ilma ennustada. Varblase puhul on mainitud, et tema säutsumine tähendab vihma lakkamist; teda on ka vihmakassiks kutsutud.

Varblane laulab: Siit särat, särat siit
Särat, särat üle aia Jüri, Mari odraaeda
Siit-sirr!

(rahvaluule)

Varblane J. Oro

Varblane, pisike linnuke, õue peal nokitseb kaeru.
Näkitseb, nokitseb tilluke, keksib ja kihistab naeru.
„Hiirekütt, pilusilm Antsuke, mis sa seal liputad saba?
Asjata vaevad end, Intsuke, varblast sa siiski ei taba.”
Väle on pisike linnuke, kargaski hops! aiateiba.
„Pühi suu puhtaks, va' kiisuke, mine, saad mujaltki leiba!”

Varblase pesa Leida Tigane

Varblased tahtsid endile pesa ehitada. Hästi kiiresti pidi see valmis saama. Juba õhtuks. Aga nad olid ise natuke laisavõitu.

„Kui kutsuks õige teised appi, siis on meil vähem vaeva,” arutasid nad. „Paneme nad materjali kokku kandma, siis pole endal muud teha kui tõsta aga üks kõrs teise peale.”

Loomad ja linnud, kelle poole varblased pöördusid, nõustusid meeleldi. Miks mitte, kui vajati nende abi. Varblased istusid puu otsa ootama, teised läksid laiali materjali muretsema.

„Ruttu, ruttu!” kamandasid varblased. „Aega on vähe.”

Pääsukesed lendasid nagu nooled edasi-tagasi. Nad tõid igauks järve äärest nokatäie savi. Savi aga ei kõlvanud varblase pesaks. Pääsukesed ütlesid, et muud nad tuua ei oska, ja lendasid minema.

Siis tuli siga, tirides puu alla suure porise oksa. „Mis me sellega teeme? See ei sobi pesaks,” siuksusid varblased. Siga ütles, et kui juba niisugune ilus mädanenud oks ei sobi, siis ta küll ei tea, mis üldse peaks sobima. Ta läks pahaselt porilompi tagasi, kust ta oli tulnudki.

Lehm tõi seljatäie õlgi. „Nii pikad õled!” hädaldasid varblased. „Kes need meile siia üles tirib?” „Mina mitte,” ütles lehm ja lonkis karjamaale sööma.

Koer tiris rehe alt välja laudadest kokkulöödud kasti. „Vaat kus ilus pesa!” haukus ta. „Mõni riideräbal sisse ka, siis pole paremat tahtagi.” „See ju nagu koerakuut,” põlastasid varblased.

„Kui ei kõlba, ega ma pakkuma hakka,” ütles koer ja vedas kasti rehe alla tagasi.

Konn tuli ja soovitas neil oma munad aia taha kraaviotsa muneda. Seda siia tuua pole võimalik. Nad olevat küll kümnekesi proovinud, aga otsa kraavi küljest ära sikutada ei olevat suutnud. „Me ei vaja teie kraaviotsa!” pahandasid varblased. „Seal saavad ju pojad märjaks.”

„Mis siis, et märjaks,” imestas konn. „Minu lastest pole ükski selle kätte surnud.”

Nii läks pool päeva mööda, aga pesale polnud veel kõrrekesegagi algust tehtud.

„Millal me küll niiviisi valmis saame?” kurtsid varblased.

„Ärge laiselge puu otsas. Korjake ise materjal kokku, küll näete, kui ruttu siis valmis saate!” õpetas linavästriku aia otsast. Mis jäi varblastel muud üle kui talitada linavästriku nõu järgi. Ja näe, pesa saigi õhtuks valmis.

■ Mõistatusi varblasest:

1. On üks tuntud maiasmokk, kes muudkui rasva kugistab, kasvu poolest pöidlapikk, loomult uudishimulik. Piilub sinu akna taga, klaasil koputamas agar.
2. Väike poisike hallis kasukas õues keksib, terakesi otsib.

Hando Runnel

Rimps-rämps, kilts-kalts, virts, vurts, kints, konts,
kilks, kolks, sulps, solps, vilks, volks, tilks, tolks
lonks, konks, pintsel, pulst,
kõrtsmik, kunst, mampsel, kantsler,
plitrama, plätrema, ketrama, vaatrama,
lops, küps laps, lüps.

Liivi Parma

Koosjalu keksib varblasekutt, paigal ei püsi, tal teiste seas rutt.
Hüpleb, sirtsuub ja sädistab, uudiseid linnas ka levitab,
hekipõõsaiski pesitseb ta. Nii aastaringi võib muretult elada.

Varblasest lastekirjanduse kogumikes:

1. Varblased põllul, J. Oro, lk. 295. Taadu, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
2. Kevadkontsert, I. Kari, lk. 70. Ema, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
3. Lugu väikesest varblasest, Voldemar Miller, lk. 183. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969
4. Kooruke, Heino Väli, lk. 183. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969
5. Varblane teeb kalja, August Jakobson, lk. 227. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
6. Vahvad varblased, Silvia Truu, lk. 226. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
7. Varblased, G. Boiko, lk. 40. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969
8. Varblaste pidu, Ernst Enno. Üks rohutirts läks kõndima. Tallinn: Tänapäev 2001
9. Sulipoiss, Juta Kaidla. Valgete liblikate aegu. Tallinn: Eesti Raamat 1968
10. Värvukese kaebus, Karl Eduard Sööt. Äiu, lahke lapsukene. Tallinn: Eesti Raamat 1969

VARESED

HALLVARES. Vareslaste seas on hallvares üldtuntud oraakellind, olles teistega võrreldes mitmetähenduslikum. Tema kohta tarvitatud peitenimed on suures osas humoristlikud ega väljenda sellist respekti nagu ronga puhul. Halvaendelisuse poolest jääb ta samuti rongale alla. Varese ilmumist eluhoonete lähedusse on võrreldes ronga ilmumisega peetud vähem surma, loomahävingu, ikalduse ja sõja endeks ning rohkem äparduse, pahanduse, tüli, halva teate saamise endeks. Põhjus, miks varest rahvauskumustes nõialinnuks või targaks linnuks nimetatakse, on arvatud peituvat tema ettenägemisvõimes. Regivärsilistes rahvalauludes vahendab ta surma- või sõjasõnumit. Varese poole pöördumisel kasutati samasuguseid sõnu nagu ronga puhul: vares, vares, kui sa head tead, siis karju veel, kui halba, siis lehvita tiibu või nokitse varbaid! Seejärel jälgiti, mida lind ette võtab. Nii lühi- kui pikaagestes ilmaprognoosides on vares märksa populaarsem kui saatuse-ennetes.

KÜNNIVARES. Seletusmuistendi järgi saavad mustadeks varesteks või hakkideks need rongapojad, keda vana ronk suurel reedel enne päikesetõusu ristida ei jõua. Ronk pidavat oma pojad enne päeva Emajões ära ristima, muidu jäävat need mustadeks varesteks. Nüüdisaja rongad seda kommet vist ei tea. Lutsi eestlastelt pärit versioonis määras jumal mustaksmäärdund varese alatiseks musta kuube kandma. Kuna künnivares on Eestis piirkonniti levinud ning kultuurimaistute lind, peeti teda võõralt maalt tulnuks (näiteks Kuramaalt) või mõisnike tooduks (nimetused: saksamaa vares, vene vares, india vares). Musta värvuse ning sarnasuse tõttu halvaendeliste vareslaste rongad, kaelushaki ja hallvaresega on ka künnivarest nimetatud surmalinnuks. Saarlased kutsusid varest ka nonniks. *Nonn* tähendab ühteagegu nii varest kui ka hallirüülist nunna. Vareseks sõimati ka naabrimeest, kui tülli mindi. Teisal sõnatud väga saamatu inimese kohta: „Just kui varese vänts, ei kanna kaela” (Palamuse) – varesepojad väiksena nõrgad ja abitud. Varese kraaksumist tõlgendati mehenimena Jaak-Jaak. Varese vaakumine tähendas ettekuulutust, üldist ilmamuutust.

■ Rahvauskumusi varest:

1. Vanad inimesed ikka rääkisid, et vares polegi lind, vaid nõiutud inimene.
2. Läänesaartel keelati varest osatada: kes talle vastu hüüdis, sellele andis lind varesehamba (topelthamba) või kasvasid osatajal hambad puseriti või kiskus suu kiiva.
3. Varese suust maha kukkunud kondi närimisest arvati koeri hulluks minevat (analooogia rongaga) – varesed söövad pealenõiutud haigustesse surnud loomade liha.
4. Varese sulge keelati maast võtta – võtjal jäävat hambad haigeks.
5. Varese laskmist püssiga peeti kas head jahiõnne andvaks või jahiõnne kaotavaks.
6. Kui varesepesa ka lõhuti, siis poegi piinata ei olnud lubatud. Simunas öeldi, et siis surevad peres kanapojad.
7. Kui varest nokka pühkimas nähti, peeti seda nälja-aja endeks.
8. Otsustuste tegemisel jälgiti, kuhupoole lind lendab, kuhu näitab nokk, kas ta kraaksub paaris- või paarituarv kordi jms. Mõnel pool peeti tähenduslikuks varese kraaksumist või laulmist – erilist meloodilist hääliitsust. See võis tähendada midagi head või ka näiteks vallaslapse sündi.
9. Teekäijale vastusattumist on käsitatud sagedamini halva kui hea endena.
10. Varest laeva mastis, kui ta meloodilist „kluuk-kluuk” hüüab, on peetud hingelinnuks, kes hoiatab peremehe surma eest. Seda on peetud ka laevahuku ja (hea) kalasaagi endeks.
11. Kevade lähedust hinnati selle järgi, mitu korda lind jaksab kraaksuda.

12. Jälgiti, kas lindudel on nokad tuule poole (vihma, ilmamuutuse tunnus) või põhja poole (tuleb külma), kas nad istuvad puu ladvas (külma ilma tunnus), vihtlevad või pesevad (vihmaenne) või kõnnivad maas (sula).
13. Rahutut lendu, asukohavahetust, käratsemist võeti kui ilmamuutuse – saju, sula, tuule, tormi, (harvemini) hea ilma – märki.
14. Lõuna-Eestis arvati, et kaerakülvi aeg on käes, kui haavalehed puul istuva varese ära katavad.
15. Kui rukkioras põllul jüripäevaks varese ära varjas, arvati, et tuleb hea rukkisaak.
16. Kui vares lendab õue ja hakkab kraaksuma, küsitakse: „Kui sa tead head, lehvita tiibu, kui tead halba, noki varbaid, ja kui sa midagi ei tea, siis lenda ära”.

■ Varesega seotud vanasõnu:

1. Kui vares enne küünlapäeva pesa teeb, läheb lumi enne maarjapäeva ära.
2. Vares viib maarjapäeva hommikul esimese pesapalgi kohale.
3. Varest öeldakse maarjapäeval oma lapsi ristivat.
4. Kui vares kolm korda vaagub, siis tuleb kevad.
5. Kui vares viis sõna kisendab, siis tulevat sooja.

■ Inimest võrreldakse varesega

1. *Valge vares* – eriline, imelik, torkab teiste hulgas silma.
2. *Seisab nagu lastud vares* – sorgus, norgus, kühmus, õnnetu.
3. *Kraaksub nagu vares* – räägib ärritunult kõva ebameeldiva käriseva häälega.
4. *Nagu vareсед saagi kallal* – valjuhäälnel ja vihane millegi jagamine, endale haaramine.
5. *Vares vaga linnukene* – omakasupüüdlike plaanidega pealtnäha vaikne kalk inimene.
6. *Varesejalad* – halb käekiri.
7. *Pea nagu varesepesa* – juuksed sassis.
8. *Varesekarva rüü* – tumehallid riided.

 K. Ribenis

Varesele valu, harakale haigus,
 musta linnule muu tööbi!
 Kivi külge, kännu külge,
 roisu külge, roika külge!
 Härgadega tulgu, hobustega mingi,
 vinn-vänn, väravast välja,
 hiltates hiire poole, karates kaariku poole,
 joostes hiiriku poole, vilistades Viljandi poole ja iga nelja tuule poole!

Varesest lastekirjanduse kogumikes:

1. Vares ja traktor, Raim Farhadi, Karl-Hanto Selmet, lk. 137. Ema, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
2. Vares ja kuu, Kalju Kangur, lk. 181. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969
3. Varese vigurid, Helgi Muller, lk. 181. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969
4. Vareseid ja krantsi, Mild Kivikild, lk. 178. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
5. Vares, Rein Saluri. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981
6. Varese hädaldus, Karl Eduard Sööt. Äiu, lahke lapsukene. Tallinn: Eesti Raamat 1969
7. Varese reis soojale maale. August Jakobson. Isa, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2000
8. Varest jutt, Eesti rahvajutt. Isa, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2000

KULDNOKK

KULDNOKKA teatakse kui kevadekuulutajat: kuldnokad väljas – kevad käes. See on kena pilt, kuidas kuldnokk raagus puuoksal tiibu saputab ja laulab, nii et kõik kuulama jäävad. Talvel on kuldnokk soojematel maadel, kus talle süüa jätkub. Kõik rändlinnud lendavad talveks meilt ära ja tulevad kevadel tagasi pesa ehitama ja poegi kasvatama. Mõnel soojemal talvel jääb aga kuldnokk meile talvituma. Nimetustele rootsvarblane, rootslane ja rootsus on kaks seletust. Ühe uskumuse järgi käivad rootsi mehed kõik seltsis ning linnud samamoodi võtavad ikka „Sirr – sorr, sirr – sorr“. Piirissaares aga räägiti, et nimi tuleb sellest, et lind sööb kõik rootsu – ainult rootsud jäävad järele.

Ennemuistsed jutud räägivad kuningapoegadest ja -tütardest, kes linnuks ümber muudeti ja mõned linnud on ka rääkima õppinud. Meie maa lindudest on sellised kuldnokk ja kaaren. Kuldnokk (rahvakeeli ka rästas) on mõnes paigas niisama armas majalind kui pääsuke. Talle pannakse väikesed kastid puude külge, millel on hommikupoelses küljes väike ümmargune auk sees. Kuhu kuldnokk on harjunud tulema, sinna ta tuleb. Kevadel on linnu nokk kollane kui kuld, kuid talvel tume, suled mustjassinised, valgete ja kollaste otstega ning läigivad nagu hommikune koidupuna.

■ Vanasõnu kuldnokast:

1. Kui kuldnokad tulevad vanakuu põhjas välja, siis teise kuu vanas põhjas läheb talve ära.
2. Ööbik laulab öölaulu, kuldnokk laulab koidulaulu, löoke laulab lõunalaulu.
3. Kui kuldnokk koorekesi pesast välja viskab, on õige aeg suvivilja külvata.
4. Kui kuldnokkal on pojad pesas, siis pidavat põllumehel külv maas olema.
5. Kui sügisel mustad rästad enne äraminekut põllumeest veel vaatamas käivad ja oma vanade kohtade juures puude otsas laulavad, siis ütlevad vanad põllumehed, et sellele järgnevat ilus ja soe sügis.

■ Mõistatusi kuldnokast:

1. Tulen siis, kui kevad käes, rõõmustad, et mind sa näed. Vilistan ja laulu lasen, otsin pehmet pesaaset. Kindlasti sa tunned mind, olen lõbus laululind.
2. Must mees, kuldne suu, kodupaigale ta truu.
3. Istub maja katusel, trillerdab kui kelluke.

🐦 Varane kuldnokk *J. Oro*

Õues nutab leinakask, sajab lund, ja tal on vilu, puudub kevadine ilu, laanes luusib tuulispask. Kase küljes linnukast; seal on kuldnokk linnukene, külmetumas tillukene, – ta ei väsi ootamast. Kuldnokk, väike kevadlind, lendas siia, lendas sinna, polnud kuhugi tal minna – lume all veel mullapind. Sajab lund ja sajab lund, aga linnukene väike ootab, millal tuleb päike, ainult päikesest näeb und. Oota, oota, väike lind, küllap peagi päike tuleb, talvetaadi silmad suleb, tõttab rõõmustama sind!

Kuldnokast lastekirjanduse kogumikes:

1. Kuri lind, M. Helme, lk. 72. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
2. Kuldnokk, kullannokk, Muia Veetamm. Kuldnokk, kullannokk. Tallinn: Eesti Raamat 1984
3. Kuldnokk ja löoke, Johannes Kallak, lk. 208-211. Tallinn: Eesti Kirjastus 1942

HARAKAS. Muistendi järgi on harakas tekkinud vanakuradi tütrest (ka: nõiast, vanatüdrukust). Et harakal on pikk saba, sugeneb sellest saamisloo täpsustus: harakas on tekkinud sõrmest või varbast. Ühe teate järgi on harakas kuradi süda. Seletused haraka pika saba kohta on veel: see on talle jumala poolt määratud peergude näppamise eest; inimesed on talle peerukimbu järele visanud (taha pistnud).

Eraldi tähelepanu väärib ka tekkelugu, milles haraka sünn on seotud nõia või vanakurja hukkamisega. Ühe teisendi järgi vabanes peigmees oma mõrsja rivaalist järgmiselt: ... siis kutsunud ta mõlemad omad naised enese juurde ja öelnud neile: „Kumb enne selle sörmuse selle lina pealt minu kätte toob, see jääb mulle naiseks!” Naised pannuvad ka kohe plehku, vanapagana tütar ikka ees. Niipea kui vanapagana tütar sõrmust hakanud ära võtma, kukkunud ta karsumdi kõrditõrde, ainult suur varvas jäänud välja. Seda nähes, mis sündinud, öelnud sulase tütar: „Suurest varvast, mis väljas on, saagu harakas aiateibasse!” Niiviisi sündinud vanapagana tütre suurest varbast esimene harakas. Pärast seda juhtumist elanud sulase tütar oma mehega õnneliku elu. Vanapagan pole enam julgenud oma tütreid rikkale mehele tulla kauplema. Harakas on uskumustes väga populaarne endelind.

■ Rahvapärimusi harakast:

1. Tema ilumine elamu lähedusse ning häälitsemine kuulutab külaliste tulekut, annab teada peatselt saabuvast, enamasti halvapoolsest sõnumist (käsk mõisa ilmuda, kohtuteade, surmasõnum, halvad uudised). Seda välditi sõnadega: „Häid sõnumeid, häid sõnumeid, linnuke!” või „Pipart sulle keele peale!”
2. Õnnetused, mille endeks peeti haraka ilumist elamu juurde (aiateibasse, lävele), on inimese või karilooma surm, tuleõnnetus. Halba püüti ära hoida linnule tuha või savi järeleviskamisega.
3. Kiirmus-kaarmus, varesele valu, harakale halu, musta linnule muu tõbi.
Rebasele reetäis, soele suutäis, karule kapatäis -
lapse köht sai terveks.

■ Mõistatusi harakast:

1. Mustem kui süsi, valgem kui lumi, kõrgem kui kirikutorn, madalam kui ristikhein.
2. Kiir-kaar katusel, must Mihkel muru peal (harakas ja vares).

■ Harakaga seotud nimed:

LILL: Harakal on lennus uljust, hääl kui rikkis uksekell.
Laane peidus harakkuljus, sihvakas ja hell.
Lehed vastu samblavaipa, õied nagu kellukad,
kui neid tuulevinu paitab, kas sa kuuled helinat?

Harakast lastekirjanduse kogumikes:

1. Varakas harakas, Heli Illipe-Sootak, lk. 150. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
2. Kuidas harakas musta pugu sai, Eesti rahvajutt, lk. 249. Taadu, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
3. Harakas, Rein Saluri. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981
4. Haraka oksjon, Jaan Rannap. Isa, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2000

LINAVÄSTRIK

LINAVÄSTRIK. Nagu teada, saabub linavästrik märtsi lõpul või aprilli alguspäevil, mil kevadine päike on jääkaanetise rabadaks paisutanud. Jäälagunemine pole enam mägede taga. Nõnda kuulutab väike lind terves Eestis vete vabanemist ja kannab õigusega selliseid nimetus- nagu jäälõhkuja, -kolataja, -põrutaja-, -põtk, -põtkes, põtkaja, jäätallaja jne.

Nagu linavästrikku nimetuski ütleb, on ta seotud linadega. Kui lindu nähti kevadel esimest korda kõrgel lennus, katusel või aiateibas, võis loota kena linakasvu, kui aga maas või madalal, siis keha ja kesist. Seepärast kannab linavästrik veel selliseid nimesid nagu linalind, -päästrik, -pääsuke, -pääsmik, linaõnnenäitaja, -tooja, linamõõtja.

Liikudes viipsutab västrik oma pikka saba ehk hända üles-alla. Lõuna-Eesti nimetused händlane, hännaline, hänilane peavadki silmas linnukese üpris silmatorkavat hända.

Eestlaste rahvapärimestes on ta väga sageli seotud kahe asjaga: kevadise jääminekuga ja linakasvatusega. Nimelt pidid linavästrikud kevadel oma jämedate jalgadega (siit ka nimetus Jämejalg-Toomas) jõed lahti tallama. See arvamus tuleb sellest, et linavästrik saabub kevadel just siis, kui jää viimaseid päevi jõgesid katab. Kuna sel ajal on putukaid lindudele toiduks veel vähe, siis otsibki linavästrik oma toidupoolist jääserval. Sellest ongi vanarahval vastavad jutud tekkinud, mingeid jämedaid jalgu ega rasket keha tal tegelikult pole.

■ Vanasõnu linavästrikust:

1. Linavästrik taob jõejää oma pika sabaga puruks (kui linavästrik lõunamaalt meile jõuab, hakkab veekogudel jää sulama).
2. Linavästrik minevat soojale maale kure tiival.
3. Kui linavästrik enne jüripäeva jää katki sõtkub, siis kasvab sellel aastal hirmus hea lina (Viljandi).
4. Enne ei minevatki jõgi lahti, kui västrik pärale jõudnud.
5. Västrik lõhkuvat oma pika sabaga jää puruks.
6. Linavästrikud tallavad jõed lahti, põrutavad ehk sõtkuvad jää katki.
7. Linavästrik on jäälõhkuja, sest kui ta väljas, siis jää laguneb, ilmad on sedavõrd soojad.

 Henrik Visnapuu

Kuldnook tuli, üle kõndis, lõo lendas, laulu kandis,
hänilane pildus hända.
Siis löi oras haljendama, kraaviperved tegid sama.
Nii kõik kevadesse rändas.

 Mart Raud

Västrik, väike väle lind, küllap tunnen sind:
teised nii ei lenda, rända ega viska hända.

 Linavästrik *Peep Ilmet*

Võbeleb saba ning nõelub nokk
teeveeres putukaid tokk–tokk–tokk.
Hoiab just nii pikka vahemaad,
nii et sa teda kätte ei saa.
Küsi: „Kas purustada kevadel jää?“
tokk-tokk-tokk ta nõkutab pääd.

Linavästrik *Venda Sõelsepp*

Sina, jah see päris paras lõhestama järvejääd!
Vedruhända teivastaras hetkeks viibutama jääd.
Samas mööda põlluääri kevadvihma tibades
veered kasteheina – sääri kibekiirelt sibades.
Ikka erk ja ikka tiidus. Kus su uned, kus su ööd?
Asja on sul nõos ja niidus, käsil tuhat tähtsat tööd.
Kuid siis äkki jää on pude, paisub jõgi, raksab ruum.
Oled tõesti, linnu – ude, kevadaatom või ta tuum...

Linavästrikust lastekirjanduse kogumikes:

1. Kuhu linavästrik jäi, Juta Kaidla. Valgete liblikate aegu. Tallinn: Eesti Raamat 1968
2. Linavästrik, Rein Saluri. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981

RÄHN

RÄHN on lindude puusepp. Neid kirjusid vendi on meil viis liiki, kõik peavad sedasama ametit. Kõige suuremal on must kuub seljas – teda nimetatakse musträhniks ja pea peal kannab ta veripunast mütsi. Rohelisi vendi on kaks liiki, neist hallpea-rähn palju tavalisem viimasel ajal haruldaseks jäänud roherähnist (punast on hallpea-rähnil peas vähe või pole üldse). Suur- ja väike-kirjurähn näevad oma kirjude kuubedega otsekui lipitud-lapitud välja, punane värvus (kui seda üldse esineb – oleneb liigist, sugupoolest, vanusest) on neil seotud pigem pea ja sabaalusega. Rähnidega seostub mõningaid mütoloogilisi kujutlusi – nii on musträhnilt (traditsiooniomaselt küll siilit) võimalik hankida imeheina, mis kõik lukud lahti teeb. Kirde-Eestis on iseloomulikuks nimetuseks toonetikas – surmarähn. Ühe kirjapaneku järgi on rähn tekkinud naisest: Jeesus läinud ühte peresse, kus naine leiba teinud. Jeesus käskinud ka oma jaoks ühe kaku teha. Naine ei olnud sellega nõus. Jeesus ütelnud naisele: „Metsas koore vahelt pead sa ussidid sööma.“ Samal silmapilgul lennanud naine „viuhti“ aknast välja ja muutunud trilliks (vihmatrill – lind). Et naisel punane palmik pääs oli, siis on ka trillil praegu lagipeal punane tutt. Oraakellinnuna on rähn seotud pigem ilmamuutuste kui õnnetuste ettekuulutamisega.

Teada on ka (tavaliselt peoleoga seotud) uskumus, et rähn ei saa mujalt juua kui puulehe pealt: Tikas mujalt juua ei saa, kui puulehe pealt, sellepärast karjubki, kui vihma tuleb. Tal on hea meel. Kui tikas tillub, siis tuleb vihma (lisaku).

■ **Rahvapärimusi rähnist:**

1. Kes rähni pesa leiab, see pantku auk kinni (kus rähni pesa sees on) puupunniga. Ja pantku selle puu alla punane riie (rõivas), et kui rähn tuleb ja leiab, et auk kinni on pandud, siis läheb rähn ja toob niisuguse heina, kes augu vallale teeb ja kui auk vallal on, sadab see hein rähni noka vahelt punase rõiva pääle. Ja säält ei tule mitte rähn heina ära võtma, sest tema pelgab punast riidet. Ja selle heinaga võib kõiki lukkusi lahti teha, kui hein pane parema käe nimetissõrme külge”.

RÄHN

2. Rähni verega püssi määrimine on üks püssi „arstimise” mooduseid.
3. Tema ilmumist elamu juurde, toksimist, trummeldamist ja hüüdu maja lähistel on seletatud kui halba ennet. Nii nagu teistegi endelindude (käo, ronga, tihase jt.) puhul tähendas tema tegutsemine maja juures õnnetust, surma või surmasõnumit.
4. Ilmumine elamute juurde võib tähendada külma, sula, tuisku.
5. Eri liikidele ning nende hääliksustele on omistatud erinevaid tähendusi: kirjurähni hüüdmahakkamist kevadtalvel on dateeritud taliharjapäevaga (14. jaanuar).
6. Lõuna-Eestis on musträhni vokivurinat meenutav trummeldamine puutüvedel märguandeks, et takud peavad naistel kedratud olema.

■ Vanasõnu rähnist:

1. Kui rähn kevadel kuiva oksa peal põristas, et ussa välja hirmutada, see kutsuti „paklatori” ja siis ei tohi enam naestel paklaid kedrata olema. Mis perast seda kedrati need said kõik mädad.
2. Eriti musträhni, ent ka teiste rähnide hüüdu suvel on peetud vihmaandeks: Kui metskukk karjub „Krõg-krõg-krõg”, siis piab kuivi ilmu tulema, aga kui tema karjub „Till, till, till” jne, siis tulevad vihmased ilmad.

■ Mõistatusi rähnist:

1. Puutööd teeb, ise sest sööb.
2. Kogu päeva metsas kopsib, õhtust hommikuni toksib, puude tüvesid ta uurib, uksi, aknaid sisse puurib.
Kas ta soovib teha maja? Kes ta on? Mis on tal vaja?
3. Terava nokaga meistrimees ehitab ise aknaga maja.
4. Mees elab metsas, raiub kirveta, ehitab maju.

🦉 Rähn ja tihane *Vitali Bianki*

„Ära toksi haava latva, Rähn! Haab on noor ja terve, mingeid putukaid seal koore all ei ole!”

„Aga mina ei püüagi putukaid. Vaata...”

„Oi, augukesest immitseb mahla!”

„Just, just! Mahla pärast ma siin rassingi. Lase endale hea maitsta! Eks ole mõnus? Meile, rähnidele, annavad puud mitte ainult süüa, vaid ka kevadist mahla juua. Ma-agusat!”

Rähnist lastkirjanduse kogumikes:

1. Rähni trumm, Jaan Rannap, lk. 139. Ema, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
2. Rähn, M. Stelmach, lk. 87. Kirju-Mirju, Tallinn: Eesti Raamat 1969
3. Rähn, M. Stelmach, Leelo Tungal, lk. 233. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
4. Rähn ja vint, H. Jõgisalu, lk. 233. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001

LÕOKE lõõritab lennus olles, maas istudes ta ei laula. Kõrgele õhku tõusnud lõokese juures tulevad nähtavale tema iseloomulikud nurgelised, sirge tagaservaga tiivad ja lühike valgeservaline saba.

Lääne-Eestis levinud tekkemuistendi järgi hakanud jumal ja kurat linde looma. Jumala loodud lind tõusis õhku ja sai lõokeseks, kuradi loodu kukkus maha ning sellest sai kärnkonn. Teise versiooni järgi näinud kurat jumala loodud lõokest ning püüdnud savist samuti lõokest teha, kuid sellest saanud kärnkonn.

Lõolaulu esimese kuulmisega seostub mõningaid uskumusi: hommikupoolne kuulmine toob eelolevaks suveks rõõmu, õhtupoolne kurbust; kui lõolaulu kuuldakse ilma, et lindu nähtaks, siis väsivad seal (talus, külas) suvel hobused; lõolaulu kuuldes tuleb kukerpalli visata (või pikali heita), siis ei valuta suvel selg.

Rahvauskumustes on lõoke talvel valge ning talvitub metsas või hange all. Talvelõoketes ehk talvisteks lõokesteks on peetud talikülalisi tsiitsitajalaste sugukonnast – valgevärvi- list hangelindu ja keltsalindu. Nende varajast ilmumist (kevadtalvel) on peetud pika ja külma kevade endeks. Nimetus „lõokesetali” märgib külmaperioodi pärast seda, kui on juba nähtud esimesi lõokesi. Jälgiti, millal lõokesed halliks muutuvad – siis oli oodata peatset lume sulamist ning kevade saabumist. Lääne-Eestis on esimest saabumist dateeritud madisepäevaga (24. veebruar): „Lõokese keel lõigatakse lahti”; „lõokesesitt hange peal.” Külma kevade endeks oli lõokeste ilmumine küünlakuul, enne paastumaarjapäeva (25. märts) või noore kuuga. Uskumused pesa kohta on vähe tuntud. Kui lõopesasse tikk pista, „muneb kasvõi enese lõhki”, et tikk kaetud saaks.

■ Rahvapärimusi lõokesest:

1. Hommikupoolel kuulmine toob rõõmu, õhtupool – kurbust eelolevaks suveks.
2. Kui lõolaulu kuuldakse ilma et lindu nähtaks, siis seal (talus, külas) väsivad suvel hobused, lõolaulu kuuldes tuleb kukerpalli visata (või pikali heita), siis ei valuta suvel selg.
3. Üksikteade lõolaulu lõppemise kohta kesksuvel: lõol läheb linaluu kurku.
4. Head lauluhäält arvati saavat linnunumade joomisest. Sellel, kes ilma linnupetet võtmata, s.o. söömata kevadel hommikul välja läks ja esimest korda lõolaulu kuulis, oli üks võimalikke „pettasaamise” tagajärgi lauluhääle kaotamine.

■ Vanasõnu lõokesest:

1. Lõoke on ütlenud: „Enne mina mitte ei loula, kui mätas pole lahti.”
2. Kui lõoke kevadi juba lume alt kolm liivatera kätte saab, pidada ära elama.
3. Lõoke laulab peale jaani leinalaulu.
4. Kui lõoke küünlakuul laulma hakkab, tuleb külm kevade, tuleb ta paastukuul nähtavale, siis saab soe kevade.
5. Madisepäeval lõigatakse lõokese keel lahti, et see laulma hakkaks.

■ Lõokesega seotud nimed:

LILL: Lõoke sulaveed toob kaasa, küll ta õiget aega teab.

Varsti õitseb haljal aasal lõosilm – meelespea.

Õitseb veel ka metsaserval, õitseb liiva peal:

neid on õige mitut liiki – kas sa seda tead?

LÕOKE

Lõoke *Ott Kangilaski*

„Liiri-lõõri lõoke, kus su kulla pesake?”
„Pesa mul pikas põllupeenas,
väriheina varte varjul, kesaheina keske`ella!”
„Miks sina, lõoke, linnukene,
talvel meil ei taha olla, lumehangel lõõritada?”
„Taly on tuisand terakesed, seemned ajand hange alla,
putukad peitu on pugunud – nälg tuleb nokka näpistama!”

Kui tuleb kullane kevade, kui tuleb sume suvekene,
siis ma tulen, laulan jälle,
siis ma laulan lastelegi, pajatan peremehele:
„Peremees, peremees, hiir orasel, hiir orasel!
Kus orasel, kus orasel? Siin orasel, siin orasel!
Ja suur, ja suur!””

Lõokene *Johannes Käis*

Siidikera, niidikera, sirts, sirts, sirr...
Siidikera, niidikera, siidikera, niidikera,
sirts, sirts, sirr...

Lõokesest lastekirjanduse kogumikes:

1. Lõoke, J. Oro, lk. 83. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969
2. Lõoke, Heljo Mänd, lk. 92. Rohupäike. Tallinn: Eesti Raamat 1986
3. Lõoke, Ellen Niit, lk. 214. Taadu, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
4. Liiri-lõõri, lõoke, Holger Pukk. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
5. Lõoke, Rein Saluri. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981
6. Liiri-lõõri lõoke, Ernst Enno. Lastelaulud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1955
7. Lõokese laul, Karl Eduard Sööt, lk. 17. Lastelaulud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1955

TOONEKURG on üks väga tark ja suurte annetega lind. Kergel ja kenal, rahulikul ja uhkel sammul käib ta oma teed, ilma vaevata tõuseb ta paari hüppega maast üles. Kurg ei ole arg, vaid väga ettevaatlik lind. Ta võtab igast inimese tööst ja talitusest osa, harjub kiiresti majaanikuks, käib toas sisse-välja, sõbruneb inimesega kiiresti, kui ka inimesel endal ei ole tema vastu kurje plaane. Valge-toonekurge on mõnel pool nimetatud ka pühaks linnuks (Jämaja, Helme), kellele ei tohi kurja teha, kel on inimese mõistus, aga linnu nägu (Rõuge), kes seisab ülemise ilmaga ühenduses (Helme).

Nimetus „toonekurg“ pärineb must-toonekurelt ning vihjab linnu seosele surmariigiga. Must-toonekure kui varjulise eluviisiga ning Eestis 20. sajandil loodusharulduseks jäänud linnuliigi kohta eraldi uskumusi ei ole teada. Valge-toonekurge on peetud õelaks ja kadedaks linnuks, kes võib tuletuki tuua ning maja põlema panna, kui tema pesitsemist häiritakse. See pärast hoiatati tema pesa lõhkumast. Levisid jutud juhtumustest, kus toonekurg on pannud maja põlema või toonud pesa elusaid rästikuid.

Poja „allaviskamist“ pesast on seletatud kui mõistuspärast tegevust: kui erisoolisi poegi pole võrdne arv, visatavat ülearune poeg pesast välja. Kui tulemas on vihmane sügissuvi, viskavat vanalind seda ette teades muna pesast välja, kui kuiv sügissuvi, siis poja. Toonekurge on arvatud pesa toovat ka imettegevat kivi, millega selle endale hankinud inimene saab kõik lukud lahti teha (kaarnakivi analoogia).

Kagu-Eestis, Rāpinas ning Lutsi eestlaste seas peeti kevadel kahe toonekure koosnõgemist abieluendeks. Uuemas uskumuste kihistuses on toonekurg ehk titekurg kogu maal laste ning lasteõnne tooja (varasemas sellekohases pärimuses seletati laste saamist veest leidmisega). 20. sajandi viimastel kümnenditel muutus populaarseks komme peatuda pulmarongiga teeäärse elektriliiniposti või puu otsa ehitatud toonekurepesa juures ning ühiselt kinnitada posti külge võimalikult kõrgele siidilinte – see toovat noorpaarile head lasteõnne. Omameisterdatud toonekure katuseleviimine või kinnitamine noorpaari auto kapotile kuulub pulmanaljade hulka.

Jumal köitis ühte kimpu kõik vastikud olevused ja ütles toonekurele: „Vii ja uputa kõik ära, mis siin on.“ Toonekurg läks uputama. Tal tuli aga huvi vaadata, mis seal on. Ta päästis kõite lahti. Igale poole jooksis konne, usse, sisalikke, mardikaid jne. Toonekurg ehmus ära ja ei saanud enam midagi teha. Kui ta tuli Jumala juurde tagasi, küsis Jumal: „Ära uputasid?“ – „Ei. Tahtsin vaadata, mis seal on. Nagu arvasin, jooksid kõik välja. Ehmusin ära ja es saa enam neid kokku korjata.“ Jumal vastas: „Korja nüüd kogu oma eluaeg neid kokku.“ Sestsaadik korjabki toonekurg neid toiduks.

Eestis on valge-toonekurg pesitsenud alates 1841. a. Pärast seda on ta oma leviala pidevalt laiendanud põhja ja lääne suunas. Valge-toonekurg on pika kaela, punase noka ja punaste pikkade jalgadega suur lind – tiiva siruulatus 185...215 cm. Noorlinnu nokk on must. Valge-toonekurg ei häälitse (tema laulukõris puuduvad helisid tekitavad lihased), vaid üksnes klõbistab pesa juures nokka.

Pesitseb sageli korstnal, kus suured linnud on hiiglaslikul oksahunnikul kaugele näha. Toitub luhtadel, niitudel ja siseveekogude ääres putukatest, närilistest ja väikestest kaladest.

Kogunevad parvedesse, et oma pikkadel laiadel tiibadel Aafrikasse rännata.

■ Rahvapärимusi kurest:

1. Kes kurepesa ära lõhub, munad ehk pojad häävitab, siis kurg võtvat tuletuki ja viivat sinna katusele, kus pesalõhkujat elab, panevat tare põlema.
2. Toonekurg ei hakka pesitsema pesaalusel, mis sisaldab rauda (kardab, et pikne lööb sisse).

TOONEKURG

■ Vanasõnu kurest:

1. Kured toovad minnes öökülmad, haned päevakülmad, luiged toovad lund.
2. Kui jüripäeval on kurg kuhjapesas, siis on ka haug jõesuus.

■ Mõistatusi toonekurest:

1. Ühe jala peal seisab, sarvega vett joob.
2. Pikk on mul nokk ja pikad jalad,
maiuspalaks konn ja kalad.
Mu pesas tihti külas tuuled,
sa harva minu laulu kuuled.
Kлуу-kлуу-kлуу, kлуу-kлуу-kлуу.

Küpsuseksam *Venda Sõelsepp*

Siis kui sina esimesi koolipäevi kokku loed,
küpsuseksamile lendab, üle maa ja mere rändab
pikajalgne kurepoeg.

Eksam on geograafias. Teemaks – leida Aafrika.
On need ikka õiged linnad? Õiged sinipaelad – jõed,
mida mööda tuleb minna? Kus on, kus on õige suund?

Kes see küsib? Kes see hindab?

Elu hindab, kes see muu.

Kui on selja taha jäänud mäed ja järved, kaldakäänud,
üle Vahemere viivad noored vihisevad tiivad –
käes on puhas viis!

Aga kui ei ole? Mis saab siis? Siis on hindeks – üks.

Parvest jälle puudub üks...

Kurest lastekirjanduse kogumikes:

1. Teele, teele kurekesed, Friedrich Kuhlbars, lk. 30. Meie kiisul kriimud silmad. Tallinn: Eesti Raamat 1985; lk. 23. Taadu, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
2. Kure sukad, Olivia Saar, lk. 22. Taadu, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
3. Kure plaanid, Eno Raud, lk. 180. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
4. Kaval konn ja edev kurg, August Jakobson, lk. 181. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
5. Toonekurg, Rein Saluri. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981
6. Toonekure toiduvaheldus, Eno Raud. Isa, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2000
7. Kured tulevad, Ernst Enno. Üks rohutirts läks kõndima. Tallinn: Tänapäev 2001

PÄÄSUKESED

PÄÄSUKEST on nimetatud ka jumala kanaks või Jeesuse linnuks, sest Jeesus teinud lapsena savist lindusid ja neist saanud pääsukesed. Tuntud on muistend, mille kohaselt pääsukesed on talvel järves ning söövad enne erilist taime, et kevadeni magama jääda (analoogia madude talvekorterisse jäämisega). Enamik tekke- ja seletusmuistendeid pääsukestest lähtub mingist ülekohtuaktist naisterahva (tüdruku, nooriku) vastu, kellest saab pääsuke.

Pääsukest peetakse suvise päevasooja saadikuks, usaldatavaks ilmaprohvetiks, kenaks lauluvidistajaks. Suitsupääsuke on usaldav linnuke – teda võib jälgida päris ligidalt. Suitsupääsuke ehitab oma pesa hoonetesse, seetõttu kutsutakse teda ka küla-, pööningu-, laka- või laudapääsukeseks. Pääsuke on õnnelind – pääsukeste elutsemist maja juures on peetud hea õnne märgiks. Populaarsuse tõttu rahvapärimestes ning maakodude sagedase kaaslasena valiti suitsupääsuke 1992. a. Eesti rahvuslinnuks.

Suitsupääsuke on üks meie kolmest pääsukeseliigist. Veel elavad Eestis räästapääsuke ja kaldapääsuke.

■ Rahvapärismi ja muistendeid pääsukestest:

1. Abielumees võtab uue, noorema naise. Eelmine lendab pulmast pääsukesena minema.
2. Nõid (võorasema) muudab pruudi pääsukeseks ja paneb oma tütre asemele. Pääsuke oma laulus teatab tõe, mispeale ta välja kihutatakse. Lõhkilöödud saba saab ta pulmamõõgalt.
3. Pääsuke on tekkinud orjatüdrukust, kel olnud vähe süüa ja palju tööd, sest ajast on tal must rätt õlgadel.
4. Pääsuke sabaharude saamislugusid on teisigi: selle eest, et pääsuke inimest kaitses, hammustas madu tal tüki sabast välja; pääsuke jäi aiateiba otsa kinni; naeris endal saba lõhki.
5. Pääsupesa mahakukkumine või pääsukeste loobumine pesitsemisest maja juures tähendas loomaõnnetust, tulekahju, tüli, pahandust, koguni majaomaniku surma.
6. Elamusse sisse lendamist pole heaks endeks peetud, see kuulutab ette tulekahju või pereliikme surma, harvemini pulmi.
7. Lehma kõhu alt läbi lendamine (nagu lepalinnugi puhul) tähendavat, et lehm hakkab verd lüpsma. Üks raviviise on tuel suitsutatud pääsupesa sisseandmine haigele loomale.
8. Pääsupesa lõhkumisel ootab ees õnnetus või pimedaks jäämine, lapsepea kasvab pääsupeetaoliseks, kariloomadel jäävad jalad haigeks, lehm hakkab verd lüpsma, lambad surevad, linnukasvatus ei õnnestu või läheb maja põlema. Lääne- ja Pärnumaal öeldi, et lõhkuja näole ilmuvad pääsukesetäpid (tedretähed).
9. Pääsukest keelati puutada, öeldi – siis see lind elama ei jää ja varsti hukkub.
10. Esmakordne nägemine kevadel on tähenduslik: lennus – peavalu, peapööritus; paarisarv – pulmad; häälitsemine – sead sigivad hästi. Tartu- ja Võrumaal on soovitatud pääsuke esmakordsel nägemisel uperpalli visata, et suvel seljavalu poleks.
11. Pääsukestel usuti olevat ka tervistav toime: „Kui esimest korda pääsukest nähti, kui juhtusid vee ääres olema, siis pidi jällegi katsuma ruttu vett näole panna, ise üteldes: pääsuke vesi – pääsuke vesi,” siis pidid kõik vistrikud ja tedretähed näo pealt kaduma.

PÄÄSUKESED

■ Vanasõnu pääsukesest:

1. Ilmade soojenemine: löoke toob lõunasooja, pääsuke päevasooja, ööbik öösooja.
2. Pärtlipäeval (24. juuli) lendasid pääsukesed soojale maale.
3. Kui pääsukesed madalal lendavad, tuleb vihma, kui kõrgel, siis kuiva.
4. Pärtlipäeval lähevad pääsukesed järve.
5. Kui pääsulese pesas on kaks muna, siis külva kahe sõrme vahelt, kui viis muna on, siis viska viie vahelt.
6. Kui pääsukesed peale pärtlipäeva veel väljas on, tuleb hea sügis.
7. Kui pääsuke enne jüripäeva kohal on, siis läheb ta enne mihkclipäeva.

■ Mõistatusi pääsukesest:

1. Ora ees, käärid taga, kera keskel?
2. Sibinal–sabinal saksakeeli rääkis, ees ork, taga hark, pealt sinine, kalevine, alt valge lõuendiline?
3. Küll on tubli ehitaja, igal kevadel teeb maja.
4. Eluase räästa all, sabakuub on seljas tal.
5. Öötöö, päevatöö, käbedam kui käsitöö (pääsukese pesaehitamine).
6. Siba siidi, teine savi, siiski omanikule parem kui kuningakoda (pääsukese pesa).
7. Must mees, kalasaba taga.

■ Laule pääsukesest:

1. Isand – emand. Köster – mutter, Virr – virr!
Kudusin kangast, tegin riidet, istusin maha kännu otsa,
tõmbas lõhki sirt–sirr!
2. Midli Madli, Kudli Kadli, kudusin kangast, tegin riidet, õmblesin pojale püksid.
Poeg läks metsa kännu otsa, tõmbas lõhki: sirts-sirr!
3. Kui ma ära läksin, kui ma ära läksin – tunnid - tunnid olid täis – videlikku käärrr...
Kui ma jälle tulin, kui ma jälle tulin – tunnid - tunnid olid tühjad – videlikku, käärrr...
4. Saviga, saviga, luba, et avitan. Kohe toon labida, sellega savitan.
Kuidas saan sileda üle käin üle tulega, kust võtan küünla ma, sobib ka pirrr...d!
5. Ketrasin-kudusin, ketrasin-kudusin, kudusin pojale püksid.
Poeg läks metsa kännu otsa, tõmbas püksid lõhki tsirr-tsirr.
6. Sitsim-vitsim, sitsim-vitsim, ostsin orja, ostsin härja,
tegin orjale kasuka, härg tõmbas lõhki käärrr!
7. Tegin püksid, tegin püksid, kaks reit korruga, tõmbasin lõhki käärr!
8. Kraasisin, ketrasin, kerisin, kudusin,
kinkisin Kadrile kapukad.
Kadri läks vihmaga välja, räästa alla, kastis kapukad märjaks sorrr...
9. Seedispuu, eedispuu, mohusuu, lätispuu,
õmblesin uhke uue kuue,
kuub läks seljas pädipidi, pidipädi, pahupidi.
Sikutasin, sikutasin, sikutasin, kuni käriseski käärrr...
10. Hiireke, hiireke, too vett, kassike, kassike, kasta saia,
löoke, löoke lõhu puid, tihane, tihane, tee tuli ahju!
Kustpoolt ma teen? Kustpoolt ma teen?
Siitpoolt, siitpoolt, siit, siit, siit, siit, sirrr!

11. Eit tegi püksid, taat tegi püksid,
enesel olid enne püksid,
nii sain kokku kolmed püksid, aga kõik nad kulutasin ärrr...
12. Suuremale suurem tükk, pisemale pisem tükk,
kumb neist nuriseb sel pea otsast ära kää-ääks.
13. Pärdi-Jaagul oli elumaja, uhiuus elumaja.
Jaak tõmbas tikust tule, ronis üles pööningule – maja põles maha särr...
14. Meil pole äia, meil pole ämma,
meil pole mujal laulmas käia kui vaid teotegijale tirrrr...
15. Hants kiine komm hause, Poghabe tiise selpst plärts!
Anderiku roovistiku karplaa-ats...
16. Joonistan ma suvelinnu piki selgeid taevaääri
lendab pääsu piir-pääri. Rind tal ees on lumivalev,
aga must on kuuekalev.
Laskub mööda järveklaasi, piki õilmitsevaid laasi
üle lillelise niidu laiutab ta suvetiibu.
17. Pääsukene, piiri-pääri!
Sabaks süsimustad käärid;
nokast veereb viisikera, hüüad üleval – vidiit!
Tuled viuh! Kui välgukera – midli-madli-tsirr-tirliit!
18. Oh ma vaene, kus mu naine, Kirevere metsas kitse karjas,
lapib karvakasukaid ja paikab tinalusikaid
siidiga ja niidiga, sika-suka-sika sirr...
19. Piiri-pääri pääsukene, imeilus linnukene,
laulis meie aia peal, lendas üle meie kesa,
räästa alla tegi pesa, söötis oma poegi seal.
20. Sibrin-sabrin villad, teen ämmale sukad,
ei saand ämma meele järgi. Viskas tulle särr,
võttis leivalabida, tahtis mind rabada,
lõi saba lõhki särtsärr, mina lendu vurr.
21. Kuule Kadri, meie Madli, valmistasin veimevakka,
kududa mõnd kinnast, sukka, korisin villu, kuivatasin,
kukkus tulle, sai särr.
22. Vidiparit, vidiparit, liks liksu peale,
laks laksu peale, küll nüüd vanakuri
sai kuklasse kärts-kärr!
23. Teenisin, teenisin, sain sinise seeliku,
hakkasin üle aia minema, läks lõhki sirr.

■ Pääsukesega seotud nimed:

1. LIBLIKAS: Pääsusaba on meie kauneim päevaliblikas. Ta pärineb liigirohkkest troopi-
kaperekonnast. Pääsusaba võib kohata mai lõpust juuli keskpaigani, soojal ja kuival
suvel kuni augustini.
2. LILL: Tore kõndima on minna, kui on kena kevadilm.
Niiskel niidul teispool linna kasvab pääsusilm.
Õied püsti pikal varrel, lehed vastu maad – priimulaga aiapeenral sugulane ta.

PÄÄSUKESED

Pääsuke Tiia ja pääsuke Tiit *Jaan Kaplinski*

Pääsuke Tiia ja pääsuke Tiit lendasid õue ja tegid vidiit
Tiit see oli pääsukeseisa kandis savi ja ehitas pesa
Tiia oli pääsukese-ema, neli muna pessa munes tema
munadest haudus ta neli poega, näljased kõik ja kärsitu moega
neljast pojast sai neli lindu pesast nad läksid ja tõusid lendu
Lendlesid siia ja lendlesid sinna pääsupoeg Paul ja pääsupoeg Minna
Pääsupoeg Pille ja pääsupoeg Priit istusid traadil ja tegid vidiit
kõigil neljal seljas uhiuued sinivalget kirja pääsukuued
kõigil ühtmoodi nägu ja kisa kuidas küll teavad ema ja isa
Pääsuke Tiia ja pääsuke Tiit, kes neist on Pille ja kes neist on Priit
kõigil ühtmoodi lend ühtmoodi laul kes neist on Minna ja kes neist on Paul
olgu nad sulle ühtmoodi moega ema tunneb iga oma poega
kõigi nime ja nägu teab tema muidu ta polekski pääsuema.

Miks on pääsukesel kõht valge ja saba kaheharuline? *Aleks Kaskneem*

Pääsuke oli kogu ümbruskonnas tuntud kui hea pottsepp. Iga savist majake, mis ta tegi, pidas vastu mitu põlve. Kord jälle hakkas aida räästa all valmima uus pesa, vaja veel ainult udusulgedega vooderdada ja maja saab niisugune, et paremat ära tahagi. Pääsuke vaatas: suurest tööst kuub puha savipritsmetega määritud, vaja oleks seda õige pesta. Läks veelombi äärde, ajas kuue seljast ja küüris ning küüris. Saigi puhtaks. Pani siis kuue aiale kuivama. Ise pidas vahti. Ega tea, kes ta ilusat musta kuube endale võiks tahta. Vahetevahel katsus – kuub juba üsna kuiv, natuke veel vajabki tahenemist.

Äkki tuli kutsumata külaline. Aiale lendas harakas. Hakkas head juttu puhuma. Ütles tere ja küsis, kuidas sugulane pääsuke ka elab. Ja et mis ehitused ka parajasti käsil on? Ja palju maksab materjal? Harakas kummardas iga sõna juures ja saba tegi võnks üles, võnks alla.

Harakas kõneles head juttu ja oli sealjuures ise kangesti viisakas. Kõneles niikaua, kuni pääsuke unustas valvamise. Harakas rääkis, rääkis, järsku aga napsti! – haaras pääsukese kuue noka vahele ja punuma. Noh, ega pääsuke laisk poiss olnud. Muudkui aga järele! Kuigi harakas oli palju suurem, oli pääsuke jälle palju väledam. Saigi kuuenäppaja kätte. Pääsuke haaras kuuest, aga ka harakas ei lasknud kuube nokast lahti. Sikutasid. Tirisid ja tirisid. Tõmbasid veel – kuuludus üks kirr! Ja kärts! Ja harakas saigi minema, tükike pääsukuube nokas. Läks koju ja – palju seda ju polnud – tegi sellest oma palitule tiibade kohta ilustuseks mõned vöödid. Pääsuke kah lendas koju, proovis kuube selga. Kõhu poolt oli suur tükk ära viidud, sabast aga kuub kaheks kärisenud. Küsis küll naabritelt niiti ja nõela, parajat tükki riidet aga kuue paranduseks kuskilt ei saanud. Jäigi kuub niisuguseks, nagu pääsuke ta varga käest oli päästnud. Pääsuke kaua ei norutanud. Pani kuue selga, katkise koha katteks valge põlle ette, ja asus jälle tööle. Vahel, kui tal varguslugu meelde tuleb, siis sädistab:

Pesin kuue, pesin kuue,
panin aiale kuivama.
Varas tuli, varastas.
Mina vargast kinni kirr!
Kuub läks katki kärr!

Pääsukeste minek *Johannes Käis*

Oli sügis. Lapsed istusid õues. Haab ja pihlakas olid juba kollased. Paksud pilved liikusid taeva all. „Täna hakkavad pääsukesed meist lahkuma!” ütles Aino. „Tsirr-tsirr, muidugi lendame minema,” vastasid pääsukesed katuselt. „Kuid ütelge ometi, head linnud,” palusid lapsed, „miks te meilt igal sügisel ära lendate? Kus te talve veedate? Mida te võõral maal teete?”

„Tsirr-tsirr! Kui palju küsimusi!” viserdas pääsuke. „Miks me igal sügisel ära lendame? Me ei lendaski kuhugi, kui talvel siin sääski ja kärbseid leiaksime ja kui pakane nii kuri ei oleks. Nüüd aga peame talve eest põgenema kaugele, kaugele. Elage hästi, armsad lapsed! Kevadel tuleme jälle tagasi!”

Pääsukesest lastekirjanduse kogumikest:

1. Pääsuke, Mihkel Veske, lk. 37. Meie kiisul kriimud silmad. Tallinn: Eesti Raamat 1985
2. Vidiit, Heljo Mänd, lk. 92. Rohupäike. Tallinn: Eesti Raamat 1986
3. Pääsukese laul, Rudolf Reiman, lk. 222. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
4. Vidri, Kadli ja nende lapsed, E. Tee, lk. 222. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
5. Pääsupesa, Ellen Niit, lk. 251. Taadu, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
6. Pääsukesed, Rein Saluri. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981
7. Pääsukeste tulek, J. Oro. Hiir rätsepaks. Tallinn: Eesti Raamat 1967
8. Pääsukese laul, Karl Eduard Sööt, lk. 16. Lastelaulud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1969
9. Pääsukese näärid, Heljo Mänd, lk. 230. Ema, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
10. Pääsukese laul, Juta Kalda, Herbert Tampere. Laste Sõna. Tallinn: Eesti Raamat 1965

KÄGU

KÄGU on eesti rahvausundis kõige populaarsem lind. Käo tekkelugusid on eesti rahvapärimestes proosana ja regilauluna. 20. sajandist on enim taunitud käo häbematus ja laiskust ning kirjeldatud käopaari võtteid teiste lindude pesa kasutamisel. Isaslind annab hüüdega „kuk-kukku” märku, et on pesa leidnud: Isakägu kukub ja meelitab veike linnu oma kallale, siis emakägu muneb kiirest oma muna väikse linnu pesa [pessa] ja ise veel naerab.

Käopoegade toitjat nimetatakse käo sulaseks või käo naiseks (rahvasuus linavästri). Setumaa uskumuste järgi talvitub kägu puuõones, kuid välja tuleb ja kukkuma hakkab jüripäevast.

Õnnetuks linnuks või surmalinnuks ei ole teda nimetatud mitte tekkelugu silmas pidades, vaid seetõttu, et ta eluhoonete lähedusse kukkuma tulles teatab kellegi surmast. Kevadel esmakordselt kägu kuuldes loendati, mitu korda kägu hüüab. Mõnel pool on peetud vajalikuks sõnalist pöördumist: „Kuku, kuku, käokene, kullakene, nii mitu korda, kui mitu aastat ma elan või mitu aastat on pulmadeni” ning seejärel asuti aastaid loendama.

Käost kardeti rohkem kui ühestki teisest linnust, et ta inimese ära petab, kui see linnupeetet võtmata, s.o. söömata välja läheb ja kevadel esimest korda kägu kuuleb. Petetule tähendas see kuivamist, kõhnumist, haigust, jõuetust, kurtumist, surma. Mainitud on veel laisaks jäämist, unisust eeloleval aastal, mahajäämist töös, tuleõnnetust, peavalu, söögiisu kadumist, suu haisemist (Võrumaa), metspuukide külgetulekut (Vaivara), enda põletamist, täide saamist, adra raudpuu või künnipuu katkiminekut, eksimist (ka moraalireeglite vastu), pettasamist (ka armuasjades).

KÄGU

■ Rahvapärimusi käost:

1. Käokukkumine ennustab maja juures surma, sellepärast polegi tal kodu, sellepärast ei tohi teda tappa jne.
2. Selle linnu pesa leidmine toob leidjale õnnetust või jääb ta pimedaks.
3. Kägu maja juures võib olla veel raske haiguse, karilooma hukkamise, tulekahju, üldse õnnetuse, pahanduse, tüli, nälja, viljaikalduse etteteatajaks.
4. Käo kukkumise aja järgi otsustati, mida eelolev aasta toob: hommikul – hoolt, lõuna ajal – leina, õhtul – õnne. Lisandub analoogiaid: kel raha taskus, sel on kogu aasta palju raha; taskus tuleb münte kõlistada, et raha jätkuks; kui kägu kukub mere pool, saab head kalasaaki. Läänesaartel jälgiti, kas kägu kukub ees- või tagapool, vasakul või paremal.
5. Kagu-Eestis Vene- ja Lätimaa piirialadel tuli unest lahti saamiseks kolm ringi ümber selle puu joosta, mille otsas kägu kukub, nii et lind ei märka. Teine võimalus oli nii toimides tulevast kaasat [või: tulevikku?] ennustada selle järgi, kui kiiresti ja kuhu poole kägu ära lendab.

■ Vanasõnu käost:

1. Kägu kukub lehed puusse (kui puud lähevad lehte, on kägu lõunamaalt tagasi).
2. Hommikul hoolekägu, lõuna leinakägu, õhtu õnnikägu.
3. Kui kukulind kuusemetsas hüüab, siis tuleb vilu kevade.
4. Kägu jääb siis kukkumast ära, kui heinasaadu näeb.
5. Jüripäeva hommikul tuleb kägu välja kukkuma.
6. Kui odraohak välja tuleb, siis kägu ei kuku enam.
7. Käol läheb peale odra loomist okas kurku, siis ta ei laula, ta on siis kull.
8. Mitu päeva peale jaanipäeva kägu kukub, nii mitu nädalat on peale mihklipäeva sooja.
9. Käo kukkumine heinamaarjapäeval töötab head sügiseilma.
10. Kui kägu enne jüripäeva kukub, siis tuleb külm kevade.
11. Kui kägu ja pääsuke enne jüripäeva välja tulevad, tuleb soe suvi.
12. Kui kägu enne jaanipäeva vait jääb, tuleb varajane sügis.
13. Kui kägu peale jaanipäeva kukub, siis võtab külm sügise vilja ära.
14. Kui kägu peale jaanipäeva kaua kukub, siis tuleb pikk sügis.
15. Kui kägu peale jaanipäeva kukub, tuleb sula ja soe talv.
16. Kui kägu veel peetripäeval (29. juuni) kukub, saab hea sügis.
17. Mitu päeva peale heinamaarjapäeva (2. juuli) kägu kukub, niimitu nädalat on pärast mihklipäeva sooja.
18. Kui peale heinamaarjapäeva kägu kukub, tuleb pikk ja soe sügis.
19. Kui kägu kukub peale jakobipäeva (25. juuli), tuleb pikk sügis.
20. Kui jakobipäeval kägu kukub, pole sügisel lund niipea loota.

■ Mõistatusi käost:

Kukub, kukub, aga maha ei kuku.

■ Käoga seotud nimed :

1. LILL: Kägu on olnud ristiemaks suuremale arvule meie taimedest kui ükski teine lind. Mida kõike pole kägu taimedelt saanud: keele ja päkad, kingad ja kannused, kübara ja põlle, kannid ja raamatud, kulla-karra veel pealekauba. Lisaks varakevadisele käopä-kale võib looduses kohtuda käokanniga, mida kutsutakse ka tõrvalilleks. Käokannid ehivad niitusid jaanipäeva paiku. Juulist septembrini võib teeservadel ja kraaviperve-del silmata kollaseõielist käokannust, mille värsked taimed peletavad oma lõhnaga loomad eemale. Käokuld on silmapaistev eredate sidrunkollaste õitega taim. Teda esi-neb peamiselt Kagu-Eestis ja ta on võetud looduskaitse alla. Orhideelised käokeel, käopõll ja käoraamat kuuluvad samuti looduskaitse alla.
2. Kägu kukub kasesalus nii et kajab laas, suvel samas metsaalust käopõll kaunistab. Lehed on tal sedamoodi nagu põllesilud, õied rohekollast tooni põõsa varjust piilub.

Käo teretamine *Rahvalaul*

Kägu kukub kuuse otsas, kukku! Tare lävel tamme otsas, kukku!
 Tere, väike vellekene, kukku! Punapõskne poisikene, kukku!
 Ma toon sooja suvekese, kukku! Kibe kiini-ajaksese, kukku!
 Toon sull' kauni kannikese, kukku! Lõhnav–lehte lillekese, kukku!
 Kukku–kukku, leib lukku, võti vanamoori tasku.
 Kes meil kukub kuue pääle või laulab laia lindi pääle?
 Kägu meil kukub kuue pääle, lõo laulab laia lindi pääle.
 Kes läits kukkudes kuusikusse, lauldes laane latvadesse?
 Kägu läits kukkudes kuusikusse, laulurästas laanedesse.
 Kes tõi sõasõnumida või kandis väljalt vaenukeeli?
 Kägu tõi sõasõnumida, vares kandis vaenukeeli.

Laulukägu *Heljo Mänd*

Kuku, kuku, kuku, igal oksal kukun,
 suu mul pole lukus.
 Lendan kuusikusse – kuku, kuku, kuku,
 lendan kaasikusse – kuku, kuku, kuku.
 Ükskord viisijupi noka vahelt leidsin.
 Viis ei jäänud pähe, selle ruttu peitsin,
 peitsin toomeõide, sidusin ta kõide.
 Tuul võttis viisi suhu – õied ära puhus.

Kägu lastekirjanduse kogumikes:

1. Kägu, Rein Saluri. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981
2. Kägu, J. Oro. Hiir rätsepaks. Tallinn: Eesti Raamat 1967
3. Käole, Karl Eduard Sööt. Lastelaulud. Tallinn: Eesti Raamat 1969
4. Kuidas kägu kingad kaotas, E. Tee. lk. 181. Memme, palun loe mulle! Tallinn: Ilo 2001
5. Kaks kägu, Uno Leies. lk. 86. Kirju-Mirju. Tallinn: Eesti Raamat 1969

MÄNGE LINDUDEST

■ Varesed ja kakud

Laste vanus: 6–7 a.

Laste arv: 6 ja enam

Mängu käik: mängijad jagatakse võrdsetesse rühmadesse ja nad moodustavad kaks rivi ning seisavad, näod vastamisi, umbes kahe meetri kaugusel üksteisest. Ühed on varesed ja teised kakud. Umbes 15 m kaugusele kummastki rivist tõmmatakse joon.

Kakkude rivi taga olev joon tähistab kakkude kodu ja vastupidi, vareste taga olev joon vareste kodu. Mängujuht ütleb lauseid, millest mõned on valed ja mõned õiged – suvel sajab lund, lill õitseb jne. Kui lause on vale, püüavad kakud vareseid, kui aga õige, siis varesed kakke. See, kes enne koju jõudmist kinni püütakse, peab ühinema vastasvõistkonnaga. Võidab rühm, kuhu jääb rohkem linde.

■ Kes ma olen

Laste vanus: 6–7 a.

Laste arv: paarisarv

Vahendid: pildid või sõnakaardid lindudest

Mängu käik: lapsed moodustavad paarid. Ühele paarilisele kinnitatakse seljale linnu pilt või sõnakaart nii, et ta ise seda ei näe. Nüüd tuleb tal hakata ära arvama, kes ta on ehk kelle pilt tal seljal on. Kaaslane tohib vastata „jah”, „ei” või „võib-olla”. Kui üks paarilistest on linnu ära arvanud, vahetatakse rollid ja teise mängija seljale pannakse uus pilt.

■ Linnud ja tõugud

Laste vanus: erivanuselised lapsed

Laste arv: 10–24 (sobib erivanuseliste laste rühmale)

Vahendid: 5–6 värvi paberiribad, värvikuulikesed jms., igat värvi ühepalju.

Mängu käik: vanemad lapsed on linnud (kured, tihased, leevikesed jt) ja lähivad lendama, et poegadele (nooremad lapsed) toitu ehk tõuke (värvilised paberiribad jms.) otsida (maa-ala tuleb enne piiritleda). Kolme minuti pärast lendavad linnud koju tagasi ja näitavad oma saagi ette (toidavad poegi). Tagasi tulles loetakse „tõugud” kokku ja arutletakse, mis värvi „tõuke” on kõige raskem leida.

■ Tii-tii-tihane

Laste vanus: alates 2. eluaastast

Laste arv: üksikult või väiksema grupiga (3–49 last)

Mängu käik: koos lapsega loetakse liisusalmi ja tehakse käega liigutusi juurde.

Tii-tii-tihane, vaa-vaavarblane (lapse ja täiskasvanu käed vaheldumisi, käeseljanahast õrnalt kinni hoides liigutada käsi rütmis üles-alla või suruda nimetissõrme ja põialt kokku-lahku),
hüppas üle oa-aia, kargas üle kapsaaia (tegevus sama),
üle metsa vurr! (käed lahti, viia üles ja lehvitada).

■ Tihane (leevike, kägu, pääsuke, varblane)

Laste vanus: alates 4. eluaastast

Laste arv: paarisarv

Vahendid: noorematel suuremad, vanematel väiksemad pallid. Vanemate laste juures võivad olla ka sõnakaardid, mis pannakse palli kinnipüüdmise korral murule või põrandale. Nooremate laste puhul võib teha seda täiskasvanu (sõnakaarte peab olema ühe linnu nime kohta topelt).

Mängu käik: mängijad viskavad üksteisele palli. Kes palli kinni püüab, saab endale tähe selle linnu nimest, kelle suhtes eelnevalt kokku lepitati. Eksimuse korral saab tähe vastasmängija. Näiteks esimesel korral saab TIHASE mängus kinnipüüdnud T-tähe, seejärel partneri eksimuse korral I-tähe jne. Kes linnu nime kokku saab, on võitja.

■ Kõik linnud lendavad

Laste vanus: alates 5. eluaastast

Laste arv: 10–20

Mängu käik: lapsed asetavad mõlema käe nimetissõrmed lauale või pingile. Õpetaja ütleb: kõik linnud lendavad, ja hakkab lugema: tuvid lendavad, haned lendavad, kured lendavad, majad lendavad... Iga linnu või eseme nimetamisel, mis lendab, tõstavad õpetaja ja lapsed käed üles ja ütlevad: „Lendab”, muul juhul jäävad käed lauale. Kes pole tähelepanelik, peab ütleva mõne linnu laulu või lugema liisusalmi.

■ Varesed ja varblased

Laste vanus: alates 3. eluaastast

Laste arv: 10–24

Mängu käik: rühm jagatakse pooleks. Lapsed seisavad, seljad vastamisi, mänguväljaku keskel ja ootavad märguannet. Üks pool on varblased, teine varesed. Keskpäigast võrdsele kaugusel mõlemas suunas on maas joon või nõör, kuhu linnud saavad koju lennata. Mängujuhi hüüde peale „Varrrrrblased” jooksevad nimetatud kiiresti oma kodujoone poole. Varesed pööravad ümber ja püüavad neid kätte saada. Teisel korral põgenevad varesed jne. Püütud laps läheb sellesse grupp, kes ta kinni püüdis.

■ Linnud

Laste vanus: alates 4. eluaastast

Laste arv: 10–20

Mängu käik: mänguväljaku keskele joonistatakse ruut (põld), kuhu asetatakse väikseid esemeid. Mängijad jaotatakse kahte võistkonda. Võrdsele kaugusele põllust joonistatakse ringid – pesad, kummalegi võistkonnale üks. Mängujuhi märguande peale tulevad linnud oma pesast välja – jooksevad, hüplevad, matkivad lindude liikumist. Pärast signaali (käteplaks, vile) alustavad linnud usside (esemete) kandmist ühekaupa oma pessa. Võidab see, kellel on pesas rohkem toitu.

MÄNGE LINDUDEST

■ Keksijad varblased

Laste vanus: alates 4. eluaastast

Laste arv: vähemalt 4

Mängu käik: õpetaja tõmbab põrandale ringi läbimõõduga 5–8 m, milles seisab juhtmängija vares. Kõik ülejäänud mängijad on varblased ja seisavad väljaspool ringi. Õpetaja märguande peale hakkavad varblased ringis kükkis hüppama. Vares püüab neid kätte saada, hüpates seejärel ringist välja. See, keda vares on puudutanud, vahetab temaga osad.

■ Linnumäng

Laste vanus: alates 4. eluaastast

Laste arv: kuni 10

Mängu käik: liisusalmiga määratakse üks mängijatest peremeheks, teine kulliks. Peremees seisab lindudega piiri taga, kull neist eemal. Peremees sosistab salaja igale osavõtjale (linnule) tema nime. Kull tuleb (lennates, hüpates) peremehe juurde ja alustab juttu: Tere, tere tink-tank meister! Peremees: Tere, miks sa meile tulid? Kull: Lindu saama. Peremees: Kas külakosti töid? Kull: Töin nuuskutbakat. Kull annab peremehele näputäie sammalt, rohtu või õlgi. Peremees nuusutab ja aevastab ning kull küsib: Mis lindu sul on? Peremees: Otsi ise! Kull hüüab mõne linnu nime ja kui selline lind on olemas, peab see piirjoone tagant välja jooksuma. Kull püüab teda kätte saada, lind aga joone taha tagasi joosta. Kui kull ta enne kätte saab, jääb lind kulliks, kui ei, läheb kull tagasi ja peremees annab linnule uue nime.

Muhu variant: Peremehe käsu peale „Otsi ise” hakkavad kõik linnud häälitsema, mille järgi kull püüab ära arvata mõne linnuhääle.

■ Toonekuremäng

Mängu käik: mängijad seisavad viirus. Teatavasse kaugusse asetatakse ritta kivid, mida on ühe võrra vähem kui mängijaid. Märguande peale hakkavad kõik ühel jalal hüppama ja püüavad igaüks üht kivi haarata. Viimane jääb kivita ja peab seisma samal kohal seni, kuni alustatakse uut hüppekorda. Seejärel langeb ta mängust välja. Iga kord võetakse üks kivi vähemaks. Kes mängijatest asetab hüppamisel jala maha, langeb mängust välja ja jälle võetakse üks kivi ära. Võidab see, kes jääb viimasena hüppama.

■ Lind lendab

Mängu käik: mängijad istuvad ringis, üks mängijatest asub ringi keskele. Ta hüüab: „Vares lendab!” ja tõstab käed. Ka teised mängijad peavad kohe käed tõstma. Kes tõstab käed lause „Siga lendab” peale, annab pandi. Nii püüab keskel olija kaasmängijaid mittelendavate loomade ja esemetega eksitada. Keskel olev mängija võib ise kogu aeg käsi tõsta.

■ Linnud pesades

Laste vanus: 1,5–3 a.

Mängu käik: õpetaja joonistab eelnevalt ruumi põrandale ringid, mis märgistavad lindude pesasid. Pesasse võib mahtuda 5–6 last. Lapsed – „linnud” asuvad pesades. Õpetaja signaali peale lahkuvad linnud pesadest ja „lendavad” väljakule laiali. Õpetaja söötab linde kord väljaku ühel, kord teisel poolel. Lapsed kükitavad ja toksivad sõrmeotstega vastu põrandat (nokivad teri). Pärast õpetaja sõnu „Linnud pesadesse!” jooksevad lapsed oma kohtadele.

■ Part ja pardipojad

Laste vanus: 1,5–3 a.

Laste arv: 12–14

Mängu käik: toolid asetatakse seina äärde, lapsed istuvad toolidel. Õpetaja – „part” – tuleb mängijate juurde ja kutsub ühe oma lastest – „pardipoja” – endaga jalutama. Laps tõuseb ja järgneb õpetajale. Siis peatub part teise lapse ees, kes läheb esimese lapse seljataha. Koos kõnnitakse edasi, kuni on valitud 6–8 pardipoega. Nüüd hüüab pardiema: „Lapsed, koju!” Lapsed jooksevad oma toolidele. Mäng jätkub. Õpetaja valib uued pardipojad.

Reeglid:

1. „Pardipojad” peavad kõndima üksteise järel, mitte läbisegi.
2. „Pardipojaks” võib tulla vaid see laps, kelle õpetaja on valinud.
3. Liikumisel võib kasutada nii tavalist kui „pardikõndi”.

■ Jahimees, varblane ja sääsk

Laste vanus: 6–7 a.

Mängu käik: mängijad istuvad ringis. Mängijate hulgast määratakse jahimees, varblane ja sääsk. Jahimees püüab varblast, varblane sääske, sääsk aga jahimeest. Märkuande peale algab püüdmine. Joosta võib ümber ringi või läbi ringi (vastavalt kokkuleppele). Kes esimesena tagaetava kinni püüab, on võitja. Seejärel määratakse uued juhtmängijad ja mäng kordub.

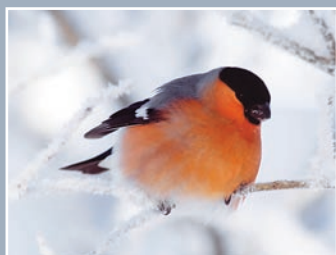
Õppemängudes kasutatud kirjandus:

1. Aher, S. (koost.). Päkapikurada: juhiseid keskkonnamängudeks ja -tegevusteks lasteaias. Koolitus- ja Nõustamiskeskus HARED, Hollandi – Eesti Keskkonnaprojekt „Aiatuulik”. Tallinn: Koolitus- ja Nõustamiskeskus HARED 2005
2. Galinskaja, H., Kelder, E. jt. Õppemängud koolieelses eas. Tallinn: Valgus 1972
3. Illaste, M. jt. Liikumismängud lasteaias. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut 1978
4. Isop, E. Liikumismängud. Tallinn: Eesti Raamat 1974
5. Kalamees, A. Eesti rahvamänge. Tallinn: Eesti Raamat 1973
6. Kivisalu, K. 100 mängu lapsega / Pere ja Kodu. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus 2003
7. Tuusti, A. jt. Keskkonnamängude kogumik II. Tartu: Eesti Loodushariduse Selts 2002

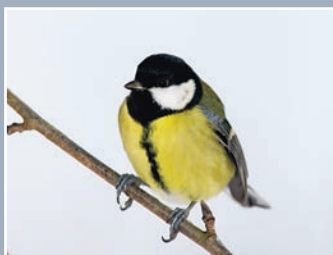
Kirjandust lindude kohta

- Ader, A. Lugasid lindudest. Tallinn: Huma 2005
- Alunurm, A. Minu Eestimaa. Tallinn: Avita 1999
- Aul, J., Ling, H. Selgroogsete zooloogia. Tallinn: Valgus 1969
- Baltvilks, J. Vestlusi lindudest. Tallinn: Eesti Raamat 1986
- Edula, E. Koduümbruse linnud. Tallinn: Valgus 2003
- Elphick, J., Woodward, J. Linnud. Tallinn: Tänapäev 2006
- Elt, J. Vaatleme linde. Tallinn: Valgus 2001
- Gladkov, N. A. jt. Loomade elu, 6. kd. Tallinn: Valgus 1980
- Hayman, P., Hume, R. Linnusõbra taskuraamat. Tallinn: Varrak 2004
- Hussar, A., Krikmann, A., Sarv, I. Vanasõnaraamat. Tallinn: Eesti Raamat 1984
- Ivask, M., Lilleleht, V. Kalakajaka (*Larus canus*) vanemlindude ja poegade vahelistest suhetest. Lindude käitumine. Tallinn: Valgus 1978
- Jakobson, C. R. Lugemisraamat loodusest. Tallinn: Eesti Raamat 1981
- Jonsson, L. Euroopa linnud. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2004
- Jüssi, F. Eesti linde ja loomi. Tallinn: Kunst 1977
- Kaidla, J. Valgete liblikate aeg. Tallinn: Eesti Raamat 1968
- Kontkanen, H., Lõhmus, A., Nevalainen, T. Röövlinnud ja metsamajandus. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2004
- Kumari, E. Kuidas vaadelda linde. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1963
- Kumari, E. Lindude ränne. Tallinn: Valgus 1975
- Kumari, E. Punane raamat. Tallinn: Valgus 1982
- Kumari, E. Eesti lindude välimääraja. Tallinn: Valgus 1984
- Leibak, E., Lilleleht, V., Veromann, H. Birds of Estonia. Tallinn: Estonian Academy Publishers 1994
- Lundevall, C., Bergström, M. Põhjamaa linnud. Tallinn: Varrak 2005
- Metstak, V. Mõista, mõista... Tallinn: Tiritamm 1992
- Mäger, M. Eesti linnunimetused. Tallinn: Valgus 1967
- Mäger, M. Linnud rahva keeles ja meeles. Tallinn: Koolibri 1994
- Oro, J. Hiir rätsepaks. Tallinn: Eesti Raamat 1967
- Peterson, K. Eesti linnud. Tartu: Tartu Ülikool 1992
- Randla, T. Eesti röövlinnud. Tallinn: Valgus 1976
- Raudsik, L. Mõistatusi ja jutte koolieelikutele. Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium 1975
- Raukas, A. (koost.). Eesti Loodus. Tallinn: Valgus 1995
- Renno, O. Eesti linnuatlas. Tallinn: Valgus 1993
- Ribenis, K. Hiir hüppas ja kass kargas. Tallinn: Eesti Keele Instituut 1998
- Rootsmäe, L. Rändlindude lahkumine Eestist 1977–1986. Abiks loodusvaatlejale, 90. Tartu: ETA/ELUS 1991
- Rootsmäe, L. Rändlindude saabumine Eestisse 1977–1986 I, II. Abiks loodusvaatlejale, 89. Tartu: ETA/ELUS 1991
- Rootsmäe, L., Veroman, H. Eesti laululinnud. Tallinn: Valgus 1974
- Rupp, R. Kõik, mida te lindudest veel ei tea. Tallinn: Odamees 2002
- Saluri, R. Linnud. Tallinn: Eesti Raamat 1981
- Sarve, T. Kõik on ju ime. Tallinn: Eesti Raamat 1985
- Tinbergen, N. Uudishimulikud looduseuurijad. Tallinn: Valgus 1984
- Urbas, M. Lindudest suulises rahvapärilises. Tallinn: Eesti Õppekirjanduse Keskus 1992
- Valker, T. Väike talilinnuraamat. Tallinn: Maalehe Raamat 2005

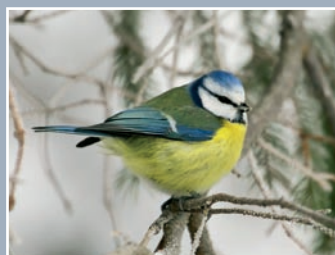
Loodusjutukesed, luuletused ajakirja „Täheke” veergudel.
Looduskaitsealused linnud Eestis: www.tfg.tartu.ee/loomad/Linnud/liik.htm
www.tfg.tartu.ee/loomad/linnud
<http://haldjas.folklore.ee/tagused/authors/mall.htm>

LEEVIKE

RASVATIHA NE

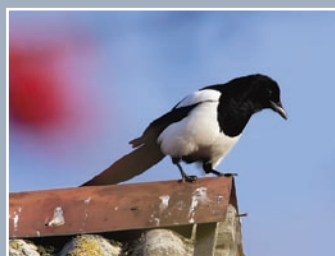
SINITIHA NE

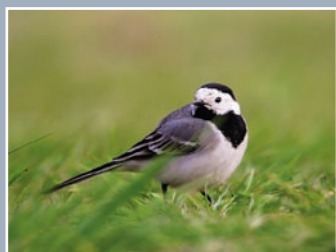
KÜNNI VARES

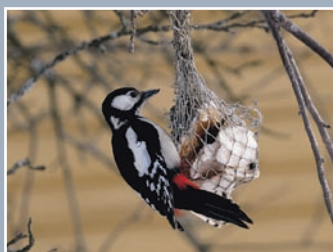
HALLVARES

HARAKAS

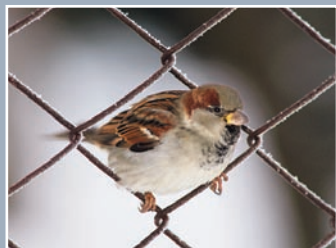
LINAVÄSTRIK

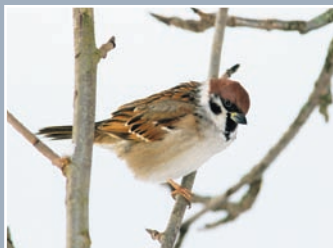
SUUR-KIRJURÄHN

PÖLDLÖÖKE

KODUVARBLANE

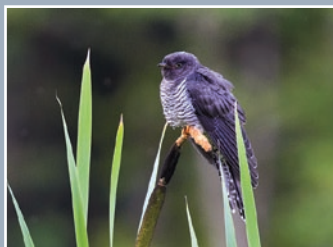
PÖLDVARBLANE

SUITSUPÄÄSUK E

KULDNOKK

KÄGU

VALGE-TOONEKUR G